

O'SMIRLARDA SUISIDAL XULQ-ATVOR PSIXODIAGNOSTIKASI MASALALARI

Qodirov Obid Safarovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

"Amaliy psixologiya" kafedrasini professori,

psixologiya fanlari doktori (DSc)

Tel: +998902705702

Email: obid.kodirov.79@mail.ru

Annotasiya: *Suisidal xulq-atvorli o'smirlarga psixologik yordam ko'rsatishning asosida o'smir shaxsi va uning psixik holati, suisidallik darajasining aniq, chuqur hamda tezkor diagnostikasi yotadi. Bu esa unga psixologik yordam ko'rsatish metodlari va vositalarini aniq tanlash imkonini beradi*

Maqolada o'smirlarda o'z joniga qasd qidish xolatalarini tadqiq qilishga oid ayrim yondoshuvlar tasniflangan. Suitsident o'smirlar bilan o'tkazilgan kompleks psixodiagnostikasi natijalari asosida o'tkazilgan psixokorreksion tadbirlar tasnifi keltirilgan.

Kalit so'zlar: *suisid, dezadaptasiya, emosional tanglik, kommunikativ ko'nikmalar, shaxs tiplari, psixologik korrektsiya, diagnostika, suisidal xavf, patologik belgilar.*

Annotation: *The provision of psychological assistance to adolescents with suicidal behavior is based on precise, deep, and comprehensive psychological diagnosis of the adolescent's personality, mental state, and the degree of suicidality. This allows the specialist to clearly choose methods and means of providing psychological assistance. The article classifies some approaches to researching suicidal risk in adolescents. It also analyzes the results of comprehensive psychodiagnosics conducted with suicidal adolescents and presents the outcomes of psychotherapeutic interventions.*

Keywords: *suicide, maladjustment, emotional stress, communicative skills, personality types, psychological correction, diagnosis, suicidal risk, pathological signs.*

Аннотация: *В основе оказания психологической помощи подросткам с суицидальным поведением лежит точная, глубокая и комплексная психологическая диагностика личности подростка, его психического состояния, степени суицидальности. Это позволяет специалисту чётко выбирать методы и средства оказания психологической помощи.*

В статье классифицированы некоторые подходы к исследованию суицидального риска у подростков. Также анализируются результаты комплексной психодиагностики, проведенной с подростками-суицидентами, приведены результаты психокоррекционных работ.

Ключевые слова: *суицид, дезадаптация, эмоциональный стресс, коммуникативные навыки, типы личности, психологическая коррекция, диагностика, суицидальный риск, патологические признаки.*

KIRISH

Suitsid — bu o‘z ixtiyori bilan hayotiga chek qo‘yish, o‘z joniga qasd qilishdir. Bu holat xudkushlik, o‘zini o‘ldirish deb ham ataladi. Suitsid atamasi lotincha «sui caedere» so‘zidan olingan bo‘lib, «o‘zini o‘ldirish» degan ma‘noni bildiradi.

Suisidal xulq-atvor - oldingi individual tajriba asosida shakllangan vositalar yordamida hayotiy muhim maqsad va ehtiyojlarga erishishda yuzaga kelgan to‘siqlarni engib o‘tishning iloji bo‘lmagan holatlarda yuzaga keladi. Ko‘p hollarda ular inqiroz davrida sodir bo‘lib, bu shaxs ijtimoiy-psixologik dezadaptasiyasining ko‘rinishlaridan biri sifatida, ya‘ni, o‘smir nizoni avval mavjud bo‘lgan himoya va reaksiya ko‘rsatish vositalari bilan echishga qodir emasligi oqibatida namoyon bo‘ladi.

O‘smir va uning ijtimoiy atrof-muhiti o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning buzilishi, shaxslararo aloqalarning qiyinlashuvi, hayot mazmuni, xavfsizlik va "kerak"lilik hissining yo‘qotilishi ko‘pincha suisidal xulq-atvor namoyon bo‘lishiga olib keladi.

O‘smirlik davriga xos bo‘lgan suisidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi muammosi dolzarb bo‘lib, psixolog, psixiatr, sosiolog va pedagog mutaxassislarining hamkorlikdagi harakatlari asosida amalga oshirilishi mumkin va zarur bo‘lgan kompleks chora-tadbirlar qo‘llanishini talab qiladi. Profilaktik tadbirlar doirasida o‘smirlik davriga xos bo‘lgan suisidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korrektsiyasining samarali vositalarini ishlab chiqish zaruriy choralardan hisoblanadi. O‘smirlarda suisidal urinishlarni keltirib chiqaruvchi va qo‘zg‘atuvchi sabablarga ulardagi psixik buzilishlar bilan bir qatorda o‘zini baholashdagi nizolar, dolzarb ehtiyojlarning qondirilmaligi, yolg‘izlik, shaxslararo munosabatlardagi buzilishlar, o‘zining tashqi qiyofasidan qoniqmaslik (Terzit kompleksi), qarama-qarshi jins vakillari bilan munosabatlardan ko‘ngli qolishi, jazolanishdan qo‘rqish kabilar tegishlidir. Ko‘p hollarda o‘smirlarda bu urinishlar impulsiv, vaziyatli bo‘lib, oldindan rejalashtirilmaydi, bir-ikki yil o‘tgach esa har qanday ahamiyatini yo‘qotadi.

Ko‘pincha suisidal urinishlar uzoq muddatli inqirozli va nizoli vaziyatlarining yakuni sifatida namoyon bo‘ladi.

Suisidal xulq-atvor tadqiqotchilar tomonidan autodestruktiv (o‘zini o‘zi mahkum etuvchi) xulq sifatida ko‘rilib, uning belgisi sifatida o‘z shaxsi va salomatligini ongli ravishda buzish tendentsiyasi namoyon bo‘ladi [7].

Asosiy qism: K. Ozvath fikricha, autodestruktiv xulq-atvor bexosdan yoki haddan ziyod kuchli zo‘riqishli (stressli) ta‘sir oqibatida xulqning individual mexanizmlarining pand berishi, yoki etarlicha emasligi oqibatidir. [6]

Amalga oshirilgan nazariy tahlil asosida R.F. Baumeister, S.J. Ssheglar [3] autodestruktiv xulqning uch tipini ko‘rsatib o‘tishadi:

1. Birlamchi autodestruktsiya: individ o‘ziga zarar etkazishga urinadi va ongli ravishda uni etkazadi. Bunday xulq asosida kuchli salbiy emosiya yotib, o‘zining kamchiliklariga diqqatning qaratilishi bois, o‘ziga nisbatan salbiy munosabatni shakllantiradi.

2. Autodestruktiv xulq patternining qarama-qarshi tomoni sifatida samarasiz strategiya: insonlar normal maqsadlarga intilishadi, ammo samarasiz strategiyani qoʻllagan holda oʻzlariga ziyon etkazishadi.

3. Autodestruktiv xulq patterning uchinchi tipida inson oʻzaro bir birini istisno etuvchi ikki maqsadni koʻzlaydi.

R.F. Baumeister, S.J. Scher [3] tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda koʻp hollarda autodestruktiv xulq-atvor turli shakllarining tahliliga doir maʼlumotlarga koʻra, ular asosan ikkinchi va uchinchi tipga kiritilgan. Oʻrganilga holatlarning birontasi ham birlamchi autodestruktiv xulqqa kiritilmaydi. Mualliflar xulosasiga koʻra, sogʻlom insonlar oʻzlariga zararni noadekvat reaksiyalar, samarasiz metodlarning kutilmagan natijalari, tavakkal va sarflangan kuchni notoʻgʻri baholanishi natijasida yetkazishadi. Bunda aslo ongli ravishda oʻz-oʻzini halok etishga intilish kuzatilmaydi.

Tadqiqotning maqsadi Biz tomonimizdan tanlangan psixodiagnostik kompleks metodikalar quyidagi natijalarni qoʻlga kiritish imkoniyatlarni taʼminlaydi:

- psixik holat oʻzgarishlar dinamikasi, yaʼni psixologik korrektsiya natijasini olish;
- shaxs tiplari xususiyatlarini psixologik korrektsiyalash metodlarini aniqlash;
- motivasion-ehtiyoj sohada frustrasiya holatini aniqlash, suisidal xulq-atvor motivi va psixologik xususiyatlarni, jumladan, taʼsir koʻrsatish sohalarini aniqlash;
- suisidal xavf darajasi, xavotirlanish darajasi va omillarini shuningdek, taʼsir koʻrsatish darajasini ham aniqlash.

Quyidagi diagnostik va korrektsion algoritm taklif etilgan va qoʻllanilgan:

- bosqichma-bosqich kompleks psixologik diagnostika yoki yetarlicha diagnostika vositalari boʻlmaganida oʻsmir, uning ota-onasi va oʻqituvchilari bilan birlamchi profilaktik suhbat;

- psixologik diagnostika natijalari asosida psixokorrektsiya ishini rejalashtirish;
- maqsadli yoʻnaltirilgan psixologik korrektsiyaning individual va guruhviy kursini oʻtkazish;
- korrektsion koʻrsatkichlar natijalari asosida RETEST oʻtkazish.

Qoʻllanilgan psixologik diagnostika va korrektsiya suisidal xulq-atvorli oʻsmirning shaxslilik xususiyatlari haqida har tomonlama maʼlumotni toʻplash zaruriyati bilan belgilanadi.

2. Empirik tadqiqot natijalari

Tadqiqot metodologiyasi tajriba guruhidagi oʻsmirlarning suisidal urinishlar sodir etilganligi haqidagi maʼlumotlarni olishda ota-onasi va yaqinlari, tengdoshlaridan olindigan maʼlumotlarga tayandik. Psixiatr koʻrigida oʻsmirlar ruxiyatida patologik belgilar alomatlari aniqlanmadi. Tadqiqotimizda ishtirok etgan tajriba guruhidagi 92 ta oʻsmirdan birortasi ruxiy kasallar roʻyxatida turmagan.

Tajriba guruhining psixologik diagnostikasini amalga oshirishdagi kompleks metodikalar uch bosqichdan iborat boʻlib, quyidagilarga imkon berdi: psixodiagnostik tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, Mini-mult metodikasi asosida olingan shaxs profillari tahlili maʼlum bir shaxs tipiga aktsentuasiyalashgan oʻsmirlarni toʻrt: psixastenik, shizoid, gipertim, demonstrativ guruhga ajratish imkonini berdi.

Spilberger metodikasi suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash va uning psixokorreksiya so'nggi natijasini ko'rish imkoniyatini yaratadi.

O'smirlar psixologik diagnostikasi natijalari asosida faktorli tahlil amalga oshirilib, bu ikki umumiy faktorni aniqlash imkonini berdi. Bunda barcha kam ahamiyatli va identifikatsiyalashmagan ko'rsatkichlar ikkinchi faktorga birlashtirilib, hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatkichlar birinchi faktorga birlashtirildi. Chunki faktorli vaznning yuqori ahamiyati suisidal tajriba ko'rsatkichiga tegishli bo'lib, uni shartli ravishda "Suisidallik faktori" sifatida nomladik

Suisidallik faktori psixologik tabiatini ochib beruvchi tarkibi va ta'siri xarakterini ko'rib chiqish jarayonida biz quyidagi ko'rsatkichlarning katta ahamiyatga egaligini aniqladik:

Ijtimoiy (shaxslararo) ehtiyoj - V.V.Skvorsov metodikasi bo'yicha quyidagi faktor og'irligi (faktor vazni)ga ega bo'lishdi: -0,958, -0,828, -0,827, -0,793, -0,730, 0,890, -0,882, 0,865, -0,835, 0,759, 0,742, 0,740, 0,738, 0,736, 0,729, 0,728, 0,720, 0,717, 0,716.

Mini-mult testini qo'llash imkoniyati tahlili va faktorli tahlil natijalari ma'lum bir shaxs tipiga aktsentatsiyalashgan o'smirlarning to'rt guruhini belgilash imkonini berdi

- psixastenik;
- shizoidli;
- gipertimli;
- demonstrativ (namoyishkorona).

Empirik tadqiqotda Spilberger metodikasining qo'llanilishi suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash imkonini berdi.

Sinaluvchilarda 75 kishida (81,5 foiz) shaxsiy xavotirlanish darajasining (psixokorreksiya kursi o'tkazilganiga qadar) yuqori, 17 tasida (18,5 foiz) o'rtacha ko'rsatkich aniqlanib, past ko'rsatkichlar kuzatilmadi bu esa suisidal xulq-atvorli shaxslarda shaxsiy xavotirlanish darajasi yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lishidan dalolat beradi.

O'tkazilgan psixokorreksiya kursidan so'ng esa, shaxsiy xavotirlanish darajasi ahamiyatli tarzda pasayib, yuqori ko'rsatkichlar kuzatilmagan holda, o'rtacha ko'rsatkichlar 59 ta o'smirda (64,1 foiz), past ko'rsatkichlar esa 33 kishida (35,9 foiz) aniqlandi

Takroriy tekshiruv jarayonida olingan natijalar shaxsiy xavotirlanish darajasining psixologik korrektsiyagacha olingan natijalarga nisbatan ahamiyatli pasayganligini ko'rsatdi

Olingan ma'lumotlar Mini-mult testi natijalarini izohlash jarayonida aniqlangan guruhlar bilan qiyoslandi. Shu o'rinda qayd etish lozim-ki jami 92 ta rasmdan faqatgina 15 tasida jonzot figurasi o'ng tomonga burilgan holda tasvirlangan bo'lib, bu holat respondentlarning asosiy qismi (77 ta rasm.)da faoliyatga, harakatga, belgilagan rejalarini amalga oshirish tendentsiyasining mavjud emasligi, faollikdan qo'rqish yoki egosentrizm (xudbinlik)ning namoyon bo'lishi kuzatiladi. To'plangan 32 ta rasm – markazda joylashgan bo'lsa, 45 ta rasmda himoyaviy va agressiv timsollar – shoxlar, tirnoqlar, tikanlar va sovut tasvirlangan.

Sinaluvchining emosional holati, jumladan, vaziyatli xavotirlanishi haqida, uning idroki nazoratidan xoli bo'lgan, keng ko'lamlı tavsifini beruvchi Lyusher metodikasining

qo'llanilishi o'smirning emosional sohasidagi o'zgarishlar dinamikasini kuzatish imkonini ta'minladi.

Psixologik korreksiyaning boshlanishi arafasida 75 foiz o'smirlar Lyuser testi bo'yicha ranglar qatori boshiga (asosiy guruhiga) kul rang, jigar rang yoki qora rangni belgilashgan bo'lib, bu holat ularda asab-psixik salomatlikning jiddiy yomonlashganligi, hayotga salbiy ijtimoiy munosabatlar mavjudligini ko'rsatadi [7].

Birinchi guruh (psixastenik shaxs tipi)dagi o'smirlar boshlang'ich bosqichda xavotirlanishning yuqori ko'rsatkichiga ega bo'lgan holda yakuniy bosqich natijalariga ko'ra ularda xavotirlanish ahamiyatli darajada pasaydi, ya'ni boshlang'ich bosqichda o'rtacha 55 foizda kuzatilgan bo'lsa, yakuniy bosqichda esa 1,67 foiz tashkil etdi. Ayni vaqtda uchinchi guruh (gipertimli shaxs tipi)dagi o'smirlarda esa pasayish ahamiyatsiz darajada bo'lib, boshlang'ich bosqichda 28 foizni, yakuniy bosqichda esa 16,7 foiz tashkil etdi. Shu bilan birga mazkur guruhda ishchanlikning pasayishi kuzatilib, boshlang'ich bosqichda 82,5 foizni, yakuniy bosqichda esa 74,15 foizni tashkil qilgan holda autogen me'yordan og'ish esa o'sish xususiyatiga ega bo'lib, boshlang'ich bosqichda 42,7 foizni, yakuniy bosqichda esa 43,75 foiz tashkil qildi. Ishchanlikning pasayishi holati demonstrativ tipdagi o'smirlar guruhida ham kuzatilib, bu ko'rsatkich boshlang'ich bosqichda 72,5 foizdan, yakuniy bosqichda esa 59,2 foizdan iborat bo'ldi. Biz tomonimizdan olingan natijalar psixopatiya va isteriya belgilariga ega bo'lgan shaxslarning xulq-atvorini tuzatish, ya'ni korreksiyalash murakkabligi haqidagi qarashlarni yana bir marta tasdiqlaydi [8].

M.Rokichning metodikasi doirasida o'tkazilgan qadriyatlarni ro'yxatga muvofiq to'g'ridan-to'g'ri ranjirlashtirishga asoslangan qadriyatlar ierarxiyasi suisidal xulq-atvorli shaxslarda (tajriba guruhi) ular dunyoqarashining asosini shaxslararo va ijtimoiy tartibdagi qadriyatlar tashkil etishini ko'rsatdi. Bular:

- o'ziga ishonch;
- muhabbat;
- jamoaviy tan olinish;
- yaxshi va ishonchli do'stlarning mavjudligi;
- o'z-o'zini tartibga solish bilan bog'liq qadriyatlar (mustaqillik, qat'iy Iroda, o'zini nazorat qilish, sabr-toqatlilik).

Tadqiqotda qo'llanilgan V.V. Skvorsovning «Asosiy ehtiyojlarning qondirilganlik darajasi» diagnostikasi metodikasi natijalarining ko'rsatishicha, suisidal xulq-atvorli shaxslar guruhida maksimal, ya'ni eng ko'p darajadagi qoniqmagan ehtiyoj ijtimoiy (shaxslararo) ehtiyoj bo'lib, undan so'nggi o'rinlarni xavfsizlik va tan olinishga ehtiyoj egalladi

Xulosa va tavsiyalar.

Suisident shaxsining ijtimoiy-psixologik tabiatining aniqlanishi, o'smirlar suisidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korreksiya vositalarini va yondashuvini asoslashga imkon berdi.

O'smirlar suisidal xulq-atvorining sabablari va sharoitlari tahlili suisidal xavf omillarini aniqlashga imkon berib, bu o'z navbatida suisidal xulq-atvorning diagnostikasi hisoblanadi. Shuningdek, Real suisidal xavfni aniqlash jarayonida, faqat suisid imkonini tug'diruvchi

omillarni hisobga olibgina qolmasdan, o‘smirni suisidal xulq-atvor namoyon bo‘lishidan to‘xtatib qoluvchi omillarni ham e‘tiborga olish lozim.

Sub’ektning suisidal xulq-atvori sabablarini shaxs sifatida ko‘rib chiqish, inson faoliyati va o‘z ehtiyojlarini qondirish, mavjudligi va rivojlanishining bosh sababi bo‘lmish motivasiyasi va ehtiyojlarini tahlil qilish jarayonida suisid insonning frustrasiyalashgan (amalga oshirilmagan va qondirilmagan) psixologik ehtiyojlariga javob reaksiyasi sifatida etakchi va to‘ldiruvchi omillar bilan ko‘rib chiqiladi.

Suisidal faollik namoyon bo‘lgan o‘smirlar shaxsining motivasiyali-ehtiyojli sohasini o‘smirlik yoshidagi suisidal xulq-atvorni tahlil etish (chunki, keyingi vaqtlarda suisidning "yosharish" tendentsiyasi yaqqol namoyo bo‘lmoqda) bilan kengaytirish orqali tizimli o‘rganishga intilish hozirgi vaqtda jamiyatda sodir bo‘layotgan suisid hodisalarini tushinishda zarur va muhim hisoblanadi.

Xulosa: Suisidal urinishlarni oldini olish va uning sodir bo‘lishi omillari xavfini kamaytirish uchun suisidal xulq-atvorning xususiyatlari va xarakterli belgilarini aniqlash va tadqiq etish zarur bo‘lib, suisident shaxsining emosional va motivasiyali-ehtiyojli sohasini tadqiq etish, suisidal xulq-atvorning psixologik xususiyatlarini o‘rganish va aniqlash ilmiy jihatdan qiziqish uyg‘otib, suisidal xulq-atvor profilaktikasi uchun xizmat qiladi.

1. O‘smirlar suisidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi vositalarini, suisidallik darajasini, uning shaxsi va holatini va aniq, chuqur va tezkor diagnostikasini amalga oshirish, natijada aralashuv doirasi, usul va vositalarini aniq tanlash yotadi. "Suisidal xulq-atvor mexanizmi" tuzilmasini bilish suisidal xulq-atvor shakllanishi mexanizmining barcha ijtimoiy-psixologik tarkibini ketma-ket aks ettirib, uning dinamikasini chuqur tushunib etish va diagnostik-korreksiya tadbirlarni shakllantirish imkonini beradi.

2. O‘smirlar suisidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi vositalari o‘zida suisidal xulq-atvorning nafaqat shaxsiy va emosional sohasini, suisidal harakatlarning ijtimoiy-psixologik determinantlarini aniqlash uchun suisidal xavf darajasi va omillarini tadqiq etishni ham qamrab olib, psixopatologik diagnostika doirasidan tashqariga chiqqan holda o‘smir suisidal xulq-atvorini psixologik korrektsiyasining muhim bo‘g‘ini hisoblanadi.

3. Kompleks psixodiagnostik tadqiqotda olingan natijalar asosida o‘smirning suisidal xulq-atvori va shaxs xususiyatlariga mos keluvchi psixokorreksiyaning individual kursini yaratish va amalda qo‘llash mumkin bo‘ladi.

4. Psixologik diagnostika amaliyotida sinovdan (aprobasiyadan) o‘tgan metodikalarni qo‘llashga asos bo‘lib suisidal o‘smirlar bilan psixokorreksiya ishlarini amalga oshirishning samarali yo‘nalishlarini tanlash uchun suisidal xavf holatidagi shaxsning xususiyatlari haqidagi keng qamrovli ma’lumotni to‘plash zarurligi xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2023. - 82 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2008 yil.

3. Блейхер В.М., Крук И.В., Боков С.К. Практическая психология. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. - 448 с.
4. Попова Н.М., Счастный Е.Д., Корнетов Ал.Н., Дорохова И.Г., Прокументов А.Л. Само разрушающее поведение, его превенция и психотерапевтическая коррекция // Современные проблемы пограничных и аддиктивных состояний. - 1996. - С. 107 - 108. Гўсмирлик даврида суицидал хулқнинг психологик коррекцияси хусусиятлари Т
5. Suleymonova To'xtaxon Gaynazarovna O'smirlik davriga xos suitsidal xulqning psixologik diagnostikasi va korreksiyasi Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya Toshkent 2011.
6. Старшенбаум Г.В. Психотерапия острого горя // Социальная и клиническая психиатрия. - 1994. - № 3. - С. 73-77.
7. То'лаганова Г. Махкум etuvchi xulq va uning tasnifi // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2004. – № 2. – В. 54-56. (дев пов)
8. Каштан Г.И., Сэдок Б.Дж. Клиническая психиатрия, В 2т. Т. 1. Пер. с англ. - М.: Медицина, 1994. - 672 с.
9. Лакосина Н., Трунова М. Неврозы, невротические развития личности. М.: «Медицина», 1994. - 192 с.
10. Umarov B.M. Bolalar va o'smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Psixol... fanlari nomzodi dis. – Toshkent: TDPI, 1993. – 154 b. (vozrastnyye osoben suitsida detey i podrostkov);
11. Qodirov O.S. Yangi O'zbekistonda tarbiyasi qiyin o'smirlar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari. // Ta'limda istiqbolli izlanishlar. – 2024. № 4, Buxoro – 2024. Б. 20-22.
12. Qodirov O.S.. Umumiy psixologiya // O'quv qo'llanma. - Samarqand, 2022.- 250 b.
13. Qodirov O.S., Xotamov Sh.N.. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. - Samarqand, 2023.-346 b.
14. Кодиров О.С. Социально-психологические проблемы мотивации в зарубежной психологии. // Вестник интегративной психологии. 2023. Выпуск 30 часть 2.- Ярославль – 2024. - С. 170-174.